

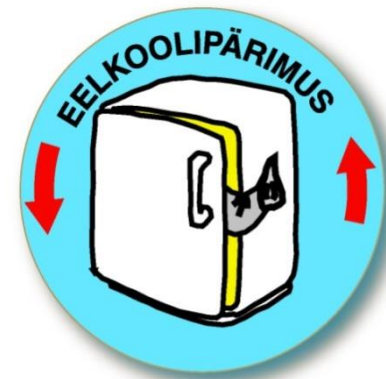

Euroopa Liit
Euroopa
Regionaalarengu Fond

Eesti
tuleviku heaks

CEES CENTER OF EXCELLENCE
FOR ESTONIAN STUDIES

Kõik maailm ehib Loodus eesti mõistatustes

Piret Voolaid, piret@folklore.ee

Eesti Kirjandusmuuseum, Eesti-uuringute Tippkeskus

Lasteaiaõpetajate eesti keele õppeseminar

„Üle metsa, vurr! Keel ja keskkond“

19. veebruaril 2019 Narva-Jõesuus

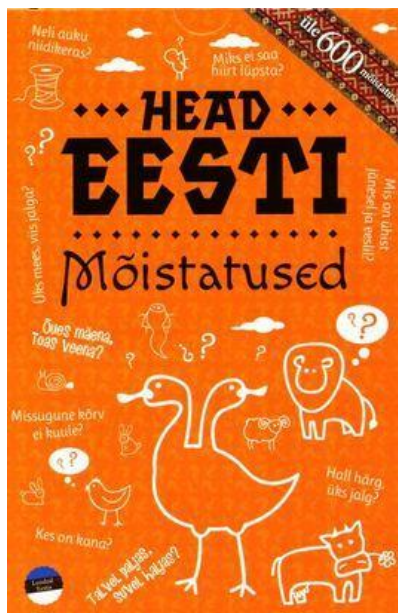
Eesti Kirjandusmuuseum

Ettekandes on tähelepanu all

- Mõistatus – dialoogiline mäng, mis koosneb kahest osast – küsimusest (ülesandest) ja vastusest (lahendist).
- Looduse (ökoloogilise ja bioloogilise keskkonna) peegeldused, otsesed ja kaudsed kajastused eesti mõistatustes.
- Kuidas lasteaia keeleõppes kasutada? Looduslike objektide, loodusnähtuste, loodusega seotud olukordade kirjeldused. Eraldi kõneks loomad mõistatustes.
- Mõistatuste allikad – kust leiab õpetaja soovi korral materjali?

Miks mõistatusi lasteaiamenüüs pakkuda?

- seostuvad tänapäeval enim konkreetse earühmaga – **lastega**;
- on **mängulised, loomingulised** – meeldivad lastele, mistõttu sobivad hästi pedagoogilistel eesmärkidel nt alushariduse keeleõppes:

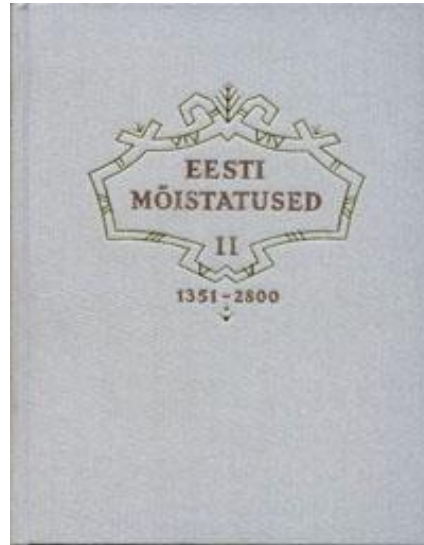
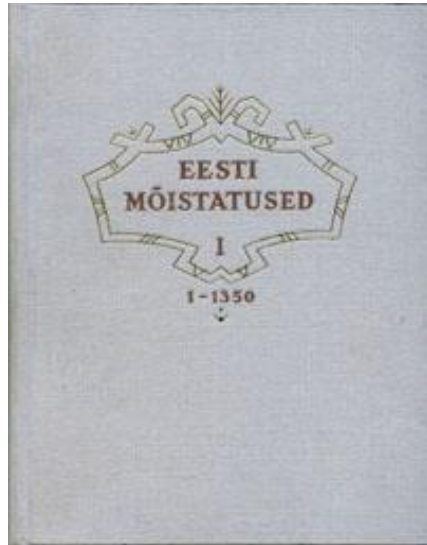
- **sõnavara omandamine**
- **kujundkeele ja kujundliku mõtlemise arendamine**
- **nii lapse enda kui ka ümbritseva maailma vastu huvi äratamine**
- **pärimustekstid kui mõnus vahend õpetaja tööriistakastis**

Klassikalised, tavalised, nn pärismõistatused

Küsimuspool annab mingist objektist piisavalt peidetud, kuid piisavalt läbipaistva kirjelduse; kirjeldus on üldjuhul suunatud objekti füüsilistele (esmajoones visuaalselt või auditiivselt tajutavaile) omadustele.

Eesti arhiivimaterjali hulgas **tuntumad klassikalised mõistatused:**

1. *Hark all, paun peal, pauna peal rist ja risti peal nupp, nupu peal **mets**, **metsas sead** ja must **poiss** läheb ajab **sead metsast** välja? – **Inimene** (+peahari).*
2. *Seest siiru-viiruline, pealt kullakarvaline ~-keeruline? – **Sibul**.*
3. *Lipp lipi peal (~Lipitud ja lapitud) ilma nõela pistmata? – **Kapsas**.*
4. ***Harakas** aidas, **saba** väljas ~ **Hiir** läheb auku, **saba** jääb välja? – **Võti**.*
5. *Neli **hobust** tallis, viies jookseb ümber talli? – **Sukavardad**.*
6. *Üks **hiir**, kaks **saba**? – **Pastel** (king ja paelad taga).*
7. *Eest kui ora, keskelt kui kera, tagant lai kui labidas? – **Kana**.*
8. *Kurat nurgas, raud**hambad** suus? – **Vokk**.*
9. *Üks saun, sada akent? – **Puupinu**.*
10. *Must **sig**a läheb lauta, ajab punased **põrsad** välja? – **Ahjuroop**.*

Lahendid Murdesõnu Allikaluhendid Kohanimeluhendid Kihelkondade kaart Kaardimasin

**EESTI
MÕISTATUSED**

Andmebaas

Andmebaas kasutab ühist allikmaterjali eesti mõistatuste akadeemiliste väljaannetega:

Eesti mõistatused. I, [mõistatustüübid] 1-1350 = Aenigmata Estonica. I, 1-1350 / Eesti Keele Instituut, Eesti Kirjandusmuuseum, Tartu Ülikool; koostanud Anne Hussar, Arvo Krikmann, Rein Saukas, Piret Voolaid; toimetanud Arvo Krikmann ja Rein Saukas, Tartu: Eesti Keele Sihtasutus, 2001 (Tallinn: Pakett), 891 lk.

Eesti mõistatused. II, [mõistatustüübid] 1351-2800 = Aenigmata Estonica II, 1351-2800 / Eesti Keele Instituut, Eesti Kirjandusmuuseum, Tartu Ülikool; koostanud Anne Hussar, Arvo Krikmann, Rein Saukas, Piret Voolaid; toimetanud Arvo Krikmann ja Rein Saukas, Tartu: Eesti Keele Sihtasutus, 2002 (Tallinn: Pakett), 877 lk.

Koostajad: Jaak Krikmann (php), Arvo Krikmann (konsultatsioon)
Tartu, 2012
Toetatud HTM programmidest EKKM09-175, EKKM09-168, SF0030181s08
ISBN 978-9949-490-46-2
© Arvo Krikmann, Jaak Krikmann, EKM FO
kontakt: krikujatt@folklore.ee

Täiuslikem kogu Eesti mõistatusi (2800 mõistatustüüpi) on leitav

- akadeemilisest väljaandest “Eesti mõistatused” I-II (2001-2002). Koost: A. Hussar, A. Krikmann, R. Saukas, P. Voolaid
- Arvo Krikmani ja Jaak Krikmani koostatud andmebaasist “Eesti mõistatused” (u 100 000 teksti) <http://www.folklore.ee/moistatused/> (2012)

MÕISTA, MÕISTA, MÖLLE-RÖLLE

Sisukord

Teadmiseks vaatajale

Saateks

KIRIK, PASTOR, USK, PIIBLITEGELASED

- Aadam
- Eeva
- Ingel
- Jeesus Kristus
- Joonas
- Kirik. Kirikukell. Pastor
- Loti naine
- Mooses
- Noa
- Patt
- Punane meri
- Pühad
- Ristimine
- Taaniel
- Vagadus

LUGEMINE, KIRJUTAMINE. RAAMAT. KIRI. MUUD TEABEKANDJAD

- Kino
- Kirjemark
- Kiri, kirjutamine
- Kirjutussulg
- Maakaart
- Pilt
- Pliaats
- Prilliid
- Raamat
- Tahvile kirjutamine. Kriit ja krihvel
- Televisoor

Teadmiseks vaatajale

See on eesti mõistatuste esimene e-antoloogia. Antoloogias sisalduvad tekstid on valitud eesti mõistatuste andmebaasist, mis on aluseks ka peatselt valmivale teaduslikule v [Saukas ja Piret Voolaid](#)) — e-raamatu taustast ja eripärast vt. lähemalt saatesõnas.

Antoloogia lugemisel peaks silmas pidama järgmist:

Mittestandardsed karakterid (nt. kirillitsa tähemärgid, nn. žutikud jmt.) on esitatud UNICODE-süsteemi tähistega, materjali vormistamisel on kasutatud laadilehti (*style sheets*) lugemiseks vajalik, et vaataja arvuti ja brauser neid vahendeid toetaksid. Adekvaatseimat nähtavust on oodata, kui

- 1) op-süsteemiks on Windows 95, NT 4.00 või hilisemad;
- 2) kasutatakse brauserit Netscape Navigator 4.0...4.7;
- 3) paletis on vähemalt 65 536 värvi.
- 4) vaadatakse vähemalt 17-tollise monitoriga.

Antoloogia html-vormistuse tegi A. Krikmann.

Kõik märkused avastatud näpukate ja põhimõttelisemate puuduste kohta, samuti muud kommentaarid, küsimused jne. palume saata aadressil: kriku@haldjas.folklore.ee

- [Vaata ka "Vanasonaraamatut"!](#)
- [Vaata ka "Vanasonaraamatu" saksakeelset versiooni "Sprichwörterbuch"!](#)
- [Vaata ka saiti eesti mõistatuste ja ütluste geograafilise leviku kohta!](#)
- [Vaata ka muud eesti ütluste kohta!](#)

Temaatiline klassikaliste mõistatuste andmebaas

Mõista, mõista, mölle-rõlle –

<http://www.folklore.ee/~kriku/MOISTA/>. Koost. Arvo Krikmann.

Maastik ja pinnavormid lahendina

Veekogud

Meri: 5 tiiteltekstis (kõigi tekstide arvestuses 199):

Igal silmapilgul neelab sajad oma kõhtu, aga iialgi ei saa täis? – Meri

Suur katel ilma kaaneta? – Meri

Üks on pikk ja piiramata, teine lai ja noolemata, kolmas kaljusta kõvera? — Jõgi, meri, oja (Hlj 1892)

Jõgi: 13 tiiteltekstis (kõigi tekstide arvestuses 274):

Hobune jookseb, ohjad seisavad? – Jõgi ja kaldad

Hõbejoon mööda maad? – Jõgi

Jookseb ööd ja päevad, ära ei väsi iialgi? – Jõgi

Liigeldi ja loogeldi, aasast läbi allapoole? – Jõgi

Järv: 4 tiiteltekstis (kõigi tekstide arvestuses 100):

Igavene tönnikene, pooleaastane kaanekene? – Järv

Veekohin:

Laulap ööd, laulab päevad, viis ei lõppe kunagi? — Veekohin

Maastik ja pinnavormid lahendina

Maa: 15 tiiteltekstis

Ta joo, aga ei saa kunagi täis? — Maa (Rõn 1889)

Küll mind pekstakse ja raiutakse, pööratakse ja lõigutakse, mina aga kannatan kõik ära ja maksan kõigile heaga tagasi? — Maa (Trv 1905)

Lapsed tallavad ema silmi, aga ema võtab neid siiski kaissu? — Maa (Käi 1896/7)

Lapsed tallavad ema rinda, aga ema võtab neid siiski oma kaissu? — Maapind (Plt 1899)

Soo: 1 tiiteltekstis - raba

Maa on, inimesed ei käi, vett on, laevad ei sõida? — Raba (Trv 1894)

Mets: 4 tiiteltekstis

Siga songib, harjased liiguvad? — Metsasagarik (Rõn 1888)

Süda tapleb, pea hõljub? — Mõts (San 1888)

Kõik maailm ehib, kolm ei ehi? Loodus, metsapuud kevadel, kuusk, kadakas, mänd ei ehi (Trv 1888)

Ilm ja kliima

Ajaarvamine

Üks tamm, kaksteist oksa, igal oksal neli haru, igal harul kuus kullalehte ja seitsmes hellaleht? Aasta

Neli aastaaega ja ilm

Kuningas sureb, alamad hõiskavad? Linnud kevadel lumesulamise ajal

Ilma- ja loodusnähtused

(härmatis, kaste, lumi, tuisk, udu, vikerkaar, äike)

Vihm: 9 tiiteltekstis,

Suvel sõidab sorinal, talvel tasahiljukeisi? Vihm ja lumi

Ei näe, kust võetakse, ega näe, kus on, nähakse aga, kust tuleb? Vihm

Tuul: 18 tiiteltekstis, 534 kõigi tekstide lõikes

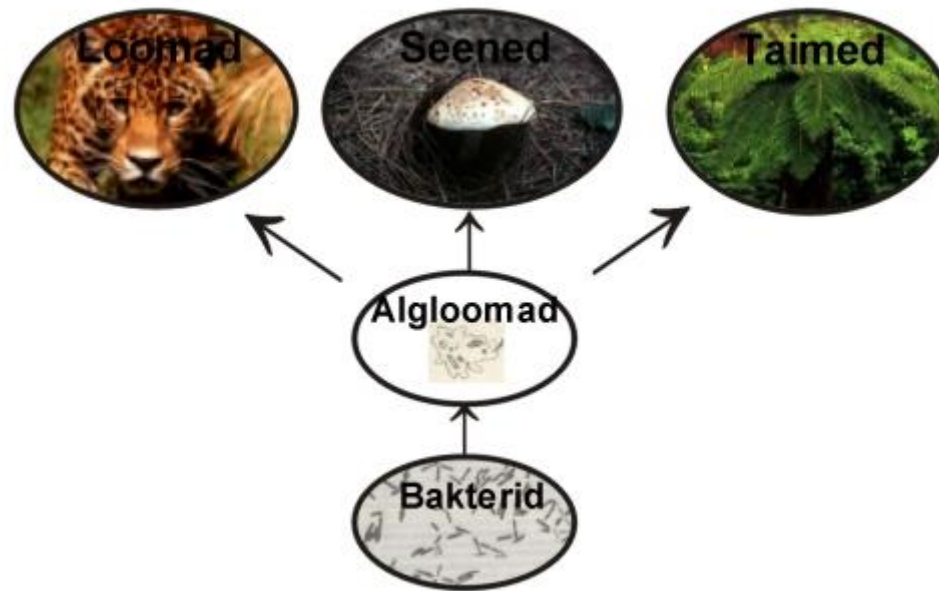
Jaluta jooksen, käsita kisun, kõrita karjun, valuta vingun? Tuul

Päike: 21 tiiteltekstis, 167 kõigi tekstide lõikes

Homniku tuleb, õhtu läheb? Päike

Punane peegel seina peal? Päike

Elusloodus mõistatustes

Loomad: Üks puu, üheksa auku? Inimene

Seened: Hall härg, üks jalg? Seen

Taimed: Hõbekepp, kuldnupp? Võilill

Inimene

Hommikul nelja jalaga, lõunaaeg kahe jalaga, õhtul kolme jalaga?

Inimene

Päeval elab, öösel surnud?

Inimene

Üks pakk ja üheksa auku sees?

Inimene

Üks kapsapea, kaks lehte?

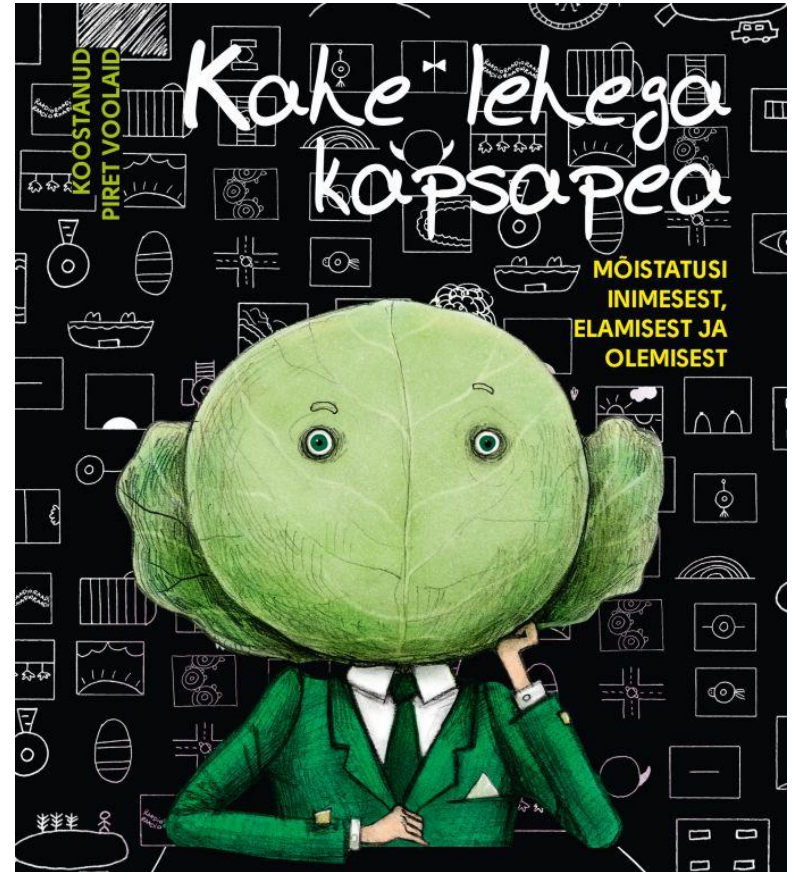
Pea ja kõrvad

Laut valgeid lambaid täis, punane kukk vahib keskel?

Keel ja hambad

Kaks kambrit sularasva täis?

Nohus nina

Loom mõistatuse lahendina

Lehm – 32 tiiteltekstis (kõigi tekstide arvestuses 1355); pull – 0 (3);

vasikas – 1 (12); veis – 0 (33)

Hobune – 17 (519); mära – 0 (5); varss – 0 (28)

Koer – 16 (600)

Kass – 15 (471)

Lammas – 12 (52); oinas – 1 (6)

Siga – 8 (236), põrsas – 2 (116)

Siil – 8 (87)

Hiir – 7 (25)

Härg – 3 (29)

Hunt – 3 (26)

Karu – 3 (üks kord karuäke; 35)

Orav – 3 (28)

Kits – 1 (20)

Rebane – 1

Eesel – 0 (6)

Jänes – 0 (75)

Rott – 0 (1)

Ühel mõistatusel mitu lahendit

Tirkus teed pidi, markus maad pidi, kopa-kapa kuusikus?

Sipelgas (kusikuklane)

Jänes

Orav

Lehm – 32 mõistatustüübi lahend (emane veis: piim ja liha)

Eest irki-orke, tagant viuh-väuh? – Lehm

Käib sööma juures, käib jooma juures, ise ei söö ega joo? – Lehmakell

Neli andjat, neli kandjat, kaks koeratõrjujat, üks parmupiits? – Lehm

Neli auku niidikeras? – Lehmaudar

Neli neitsit tantsivad ühe saapasääre sees? – Lehma lüpstakse

Sõrmepikkune pulk, mida enam silitad, seda kõvemaks läheb?

– Lehmanisa

Vesi jookseb vastu mäge üles?

– Lehm joob

Üks mägi, neli lätet?

– Lehma udar

Üle sile, üle suve, ilma lööjata lüüakse?

– Lehmakell

Hobune – 17 mõistatustüübi lahend (looduslik liiklusvahend ja tööloom)

All söödi ja peal söödi, mina sõin ja mind söödi? – Hobune sõi puu all,
linnud sõid puu peal, naine sõi ja imetas last

Eest sirga-sõrga, tagant lihva-lahva, küljest hilbendab, pealt
narmendab? – Hobune heinakoorma ees

Raud all, liha peal? – Hobune

Sööda kui venda, seo kui varast? – Hobune

Tirel-lirel ees, liusa-lausa taga, pimpa-pompa peal, nirpa-närpa ümber,
tiutsa-tautsa järel? – Hobune, regi, palgid ja nõör talumehele

Üks teeb timp-tamp, teine teeb timp-tamp, kolmas teeb timp-tamp,
neljas teeb timp-tamp, viies teeb karviuh? – Hobune (saba teeb karviuh)

Üks ütleb: suvi pikk, teine ütleb: talv pikk, kolmas ütleb: üks mul kõik? –
Vanker, regi, hobune

Koer – 16 mõistatus- tüübi lahend

Auk all, kaigas peal? – Koera saba

Keerleb ja pöörleb, enne kui ta magama paneb? – Koer

Keerleb, veerleb, vups? – Koer heidab magama

Mees läheb metsa, kõver kaigas seljas? – Koer

Neli teevad aset, kaks näitavad tuld, üks heidab magama? – Koer

Päeval karjas, öösel orjas? – Koer

Rõngas, rõngas, kõks? – Koer

Tsiira-viira, tsökst – Koer heidab magama

Tuli tollari, viis villari, lontkõrv jooksis järele? – Hunt viis lamba, koer jooksis hundi järele

Tölki-tölki rääbistölki, üle õue öörenstölki, vas vilistu tõlki? – Koer

Ümber, ümber, potsti? – Koer heidab magama

Kass – 15 mõistatustüübi lahend

Ise on elav, aga sööb elavaid?

Issa meeren, taiva teeren, kust see tont on välja tulnud, kel kixsin-köksin kõrvad peas ja sirken-sorken saba taga, neli ripset jalgu all?

Makil silmad, makil kõrvad, makil saba taga ka?

Mees istub nurkas, vaigulatriid põlevad? – Kassi silmad

Mees läheb lakka, teivas seljas?

Neli nipijalga, kaks kikikõrva, suur pikk tolu-lolu?

Nirr-narr nurka, pirr-parr parsile, kanepine köis ja kadakane laud, niinepuune nui, nuial kaks vart?

Nui ees, väät taga, hiirekelder keskel?

Põrgu pulst paja peal?

Saba saksa tokikene, kõrvad kullalipukesed?

Siidikera, niidikera, aganakott ja toobripuu?

Silmad kui sibulakesed, käpad kui kääriperakesed, kõrvad kui kaselehekesed, händ kui siidilint?

Tüdruk istub, emand tallab? – Kass ja kassi saba

Metsloomad lahendina

Oru oinas, laane lammas? – Hunt ja karu

Tuli tollari, viis villari, lontkõrv jooksis järele? Hunt viis lamba, koer jooksis järele

Ühe mehe ramm, üheksa mehe mõistus? – Hunt

Ühe mehe mõistus, üheksa mehe ramm? Karu.
Suvel sööb, talvel magab? – Karu

Hall kera, hambaid täis? – Siil

Okkaline kui ohakas, ümmargune kui kera? – Siil

Linnud

Kana – 40 tiiteltekstis (kõigi tekstide arvestuses 1550)

Kukk – 15 (600)

Hani – 6 (101)

Pääsuke – 3 (56)

Kägu – 2 (127)

Part – 0 (2)

Eest kui ora, keskelt kui kera, tagant lai kui labidas? — Kana (Sim 1888)

Kaks korda sündinud, ikka ilma nimeta? — Kana (Ris 1892)

Kera jookseb õue peal, kaks pulka all? — Kana (Lai 1894)

Mees läheb lakka, lihavaagen pea peal? — Kukk (Iis 1936)

Must härg kõnnib ümber tare, lihaliud pea peal? — Kukk (Krk 1889)

Valge ait, punased postid? — Hani (Vän 1887)

Kukun küll, aga maha ei kuku ega haiget ei saa? — Kägu (Pal 1897)

Kukub, kukub, aga alla ei kuku? — Kägu (Kuu 1992)

Looma kujund eesti mõistatustes

Kirjeldaval lausel on süntaktiline alus

Hani haljas, pea paljas? – Viht

Üks hani, neli nina? – Padi

Koer koldes, saba õues? – Tuli ahjus

Punane koerake raksub raudriides? – Tuli

Punane koer haugub läbi luise aia? – Keel ja hambad

Must koer koldes, liha ta sööb ja rasva ta neelab, aga siiski suuremaks ei kasva? – Pada

Must koer, valge kurgualune, kuus päeva magab, seitsmendal haugub?
– Pastor

Külapeni kükitab ja loeb taevatähti? - Korsten

Mõistatuste uuemad alaliigid

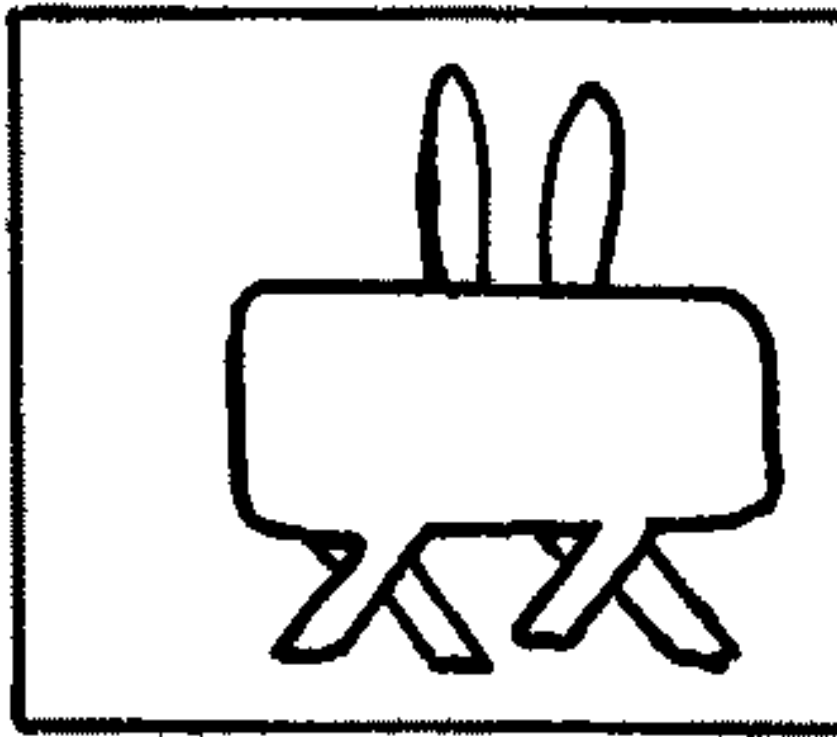
Miks jookseb jänes üle mäe? Sest läbi mäe ei saa joosta. * Kuidas saad aru, et elevand on voodi all? Voodi on lae all. *
* Ma on suurim lõheman? Kiidabid kannu ütrida. * Miks koer süüa lõpmis? Sest süüa ei saa koera lõpmis. * Kuidas
süüa võetaga vee kande? Kivi vesi on jää. * Miks on inimesel sõrmed? Et pea tagumikku ei vajuki. * Mida harrast
lühel lõheman parki? Mida tühki, sest sõki ei lähe ise, arid pannaide. * Mis on kollane ja arvamus? Banaas, küllid
on sõni. * Miks lõheman kella sõnast välja võikab? Ta tühki sõni, kuidas sag lõndab. * Kes rüübi kõõl/keel? Kaja. *
* Mis lina kaudu läheb kile? Vile. * Kuidas jagada kuu süüa kolmetoimikse lapse vahel? Taha süüa süüa. *
* Mida korda süüa näljane naine harrastada tervet lõvast? Ühe laera, sest tühki korda harrastades ei ole tühki süüa
süüa. * Miks on inimesel kõrvad? Et mitte sõnastada ei vajuki. * Ma on tühki süüas, äh näljases? Põkaid. * Ma on
soojem kui kankas? Kaks kankas. * Ma on suurim lõvast? Kui on kühki, aga ei viisi lõheman. * Ma on maadina
kõige võikam asi? Kõikide maadina. * Kuidas lõheman lõhika ajada? Pane ta lõheman süüa ja kühki süüa
müüa. * Miks tühki lõheman võikam? Et vastaja mitte tühki. * Ma on tühki WC-l ja süüas? Kui müüa
põhi, süüa. * Mida tühki kühki maadina tühki asi? Vannus. * Mis on Yaru keel? B-ühid. * Miks ei oga kaks päeva
lõvast? Oga on kaks päeva vahel. * Mis on rõheman, lõheman tühki ja keeras pannaide? Krokodill. * Ma on süüal?
Cesireman süüa. * Ma on väike? Kõikide süüa tühki. * Ma on väike all, süüal peal? Vahkane tühki
põhispõheman kühki. * Ma väike on keeras ja kühki? Keeras väike kühki, kühki aga keeras mitte. * Ma väike on
kühki ja väike? Kühki tühki süüa, aga väike tühki tühki. * Miks ei saa Opel süüa süüa? Auto
roostetud väike ei lõvast. * Miks kannab elevand pannaide pükkitükke? Et pükkit tühki süüa. * Mida
lõheman süüa panna elevandi kühki? Kõikide. Kõigepeal tühki süüa läbi, pannaide elevandi kühki ja lõhkan
üks kühki. * Mida lõheman süüa panna süüa kühki? Nõlga. Sest lõheman läbi, väike elevandi väike,
pannaide süüa süüa ja lõhkan kühki kühki. * Miks süüa on süüa? Et süüa ja süüa kühki ei lõhkan.

2. Eesti keerdküsimused – <http://www.folklore.ee/Keerdkys>, u. 25 000 tekstivarianti, u. 4000 tüüpi. Koost. P. Voolaid.

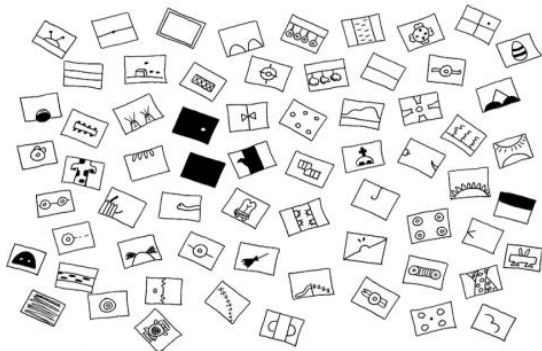
Keerdküsimused on kindla, küsisõnalise või küsisõnaühendilise algusvormeliga mõistatused, mille puhul küsija eesmärgiks on vastaja üle naljategemine.

Miks jookseb jänes üle mäe? Sellepärast et mäe alt läbi ei saa.

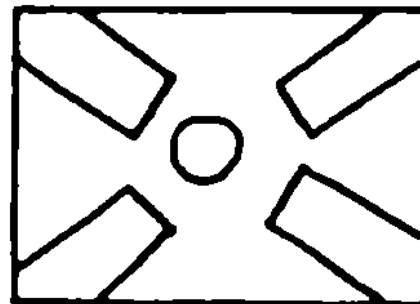
Piltmõistatused: Mis on pildil?

Jänes hüppab üle kitse.

Mis on pildil?

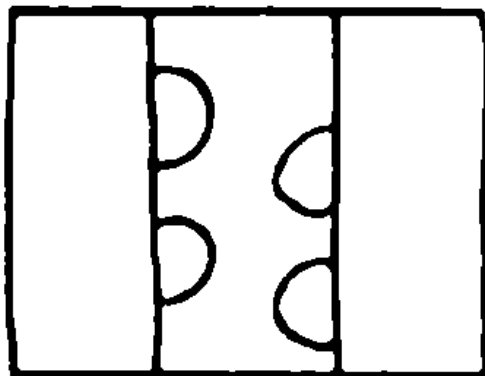
Neli elevanti nuusutavad ühte apelsini

4. Eesti piltmõistatused – <http://www.folklore.ee/Reebus>, u 7500 kirjet, u. 740 tüüpi. Koost. P. Voolaid.

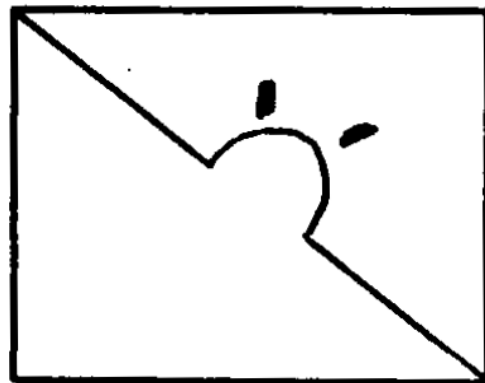
Küsimuspoole moodustab paberile joonistatud (tavaliselt raamitud) minimalistlik pilt koos küsimusega *Mis on pildil?*. Vastuseks on pildil oleva nähtuse, eseme, tegevuse, olukorra ühe sõna või lausena antud kujundlik kirjeldus.

Loomad piltmõistatustes

Mis on pildil?

Karu ronib puu otsa.

Üks sääsk ütleb teisele:
"Minu eilne töö!"

Piltmõistatus animatsioonis

<http://www.folklore.ee/Reebus>

Kokkuvõtteks

- Loodus on mõistatuste alaliikides olulisel kohal
- Loodus ja loodusobjektid esinevad otseses tähenduses (eelkõige lahendina, mille kirjeldamisel võib omakorda loodus nähtaval olla)
- Loodus ja loodusobjektid osalevad küsimuspoole metafoorikas ja kujundiloomes, olulised poeetiline heakõla (alliteratsioon), parallelism (vastandused, paarid, kolmikud, pikemad loetelud).
- Lasteaialapsele hea abivahend mitmeplaanilisema mõtlemise arendamisel, keerukama ja piltliku arusaama kujundamisel

Ise väljas, varbad varjul?

- Puu kasvab

Aitäh! Mõnusat mõistatamist!

Lisalugemist

Voolaid, Piret 1998. *Elevant külmkapis: Kimbuke keerdküsimusi eesti koolilaste suust*. Tallinn: Koolibri

Voolaid, Piret 2004. *Kaelkirjak akna taga: Põimik piltmõistatusi*. Tallinn: Koolibri

Voolaid, Piret 2008. Zoofolkloorseid aspekte eesti keerdküsimustes, liitsõnamängudes ja piltmõistatustes. – *Mäetagused* 40, lk 25–50, <http://folklore.ee/tagused/nr40/voolaid.pdf>

Voolaid, Piret 2010. *Jänes hüppab kitse: Loomamõistatused sõnas ja pildis*. Tallinn: Ajakirjade Kirjastus.

Voolaid, Piret 2013. *Kahe lehega kapsapea. Mõistatusi inimesest, elamisest ja olemisest*. Tallinn: Ajakirjade Kirjastus.

Voolaid, Piret 2017. *Head eesti liitsõnamängud*. Tartu: Loovhoog.